

İSTANBUL'UN ÇEŞME VE SEBİLLERİ

NUR URFALIOĞLU*

Su, insanın ve yerleşmelerin oluşumundaki en önemli temel etkenlerden biridir. Tarihte ilk yerleşmeler ve uygarlıklar su kenarlarında kurulmuş ve yaşamışlardır. Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik yapmış olan İstanbul da, bir su kenarı yerleşmesidir. Kuruluşundan itibaren İstanbul'un su sorunları her zaman olmuş, bu sorunları çözmek için şehrin birçok noktasına yapıldıkları dönemlerin özelliklerini yansıtan su yapıları inşa edilmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde, şehirde inşa edilen su yapılarını; su kemerleri, su terazileri, maksemeler, su kanalları, suyolları, havuzlar, kuyular, sarnıçlar ve *nymfeum*lar yani çeşmeler olarak gruplamak mümkündür. Sözü ettiğimiz bütün su yapıları bir su sisteminin parçasıdır ve suyolları ile birbirine bağlanır. İstanbul'un en eski suyolu ise İmparator Hadrianus döneminde (117-138) inşa edilen ve şehrin batısından Sultanahmet çevresine uzanan suyoludur.

İstanbul'un fethiyle anıtsal yapılar İstanbul'u süslemeye başlamıştır. Su yapıları, bunlar içinde önemli bir bölümü kapsamaktadır. Tarihi yarımadanın hemen hemen her sokağında, birçok külliye köşesinde sebiller ve çeşmelere rastlamak mümkündür. Osmanlı dönemi su yapılarını ise suyolları, su kemerleri, bentler, havuzlar, su terazileri, maksemeler, çeşmeler, sebiller, şadırvanlar, hamamlar ve köprüler olarak gruplandırabiliriz.

Çeşme, kısaca, herkesin yararlanması için düzen altına alınan bir suyun aktıldığı yapı olarak tanımlanmakta ve Osmanlı döneminde neredeyse her sokak köşesini, her külliye duvarını süsleyen bir su yapısı olarak dikkat çekmektedir. Çeşmelerin Osmanlı sosyal yaşantısında ve kültüründe büyük önemi vardır. Özellikle çeşme ve sebiller yapılar vakfetmenin hayır yapmak olarak kabul edilmesi, İslamiyet'in, temizliği ibadetin bir parçası olarak görmesi, suyun sağlanmasında ve su tesisleri

1- Eyüp Sultan Camii avlusundaki çınarın çevresindeki dört çeşmeden biri

yapılmasında büyük etken olmuştur. İnşa edildikleri yerlere ve yapılaş amaçlarına göre, duvar çeşmesi (Sokullu Mehmet Paşa Camii Çeşmesi, XVI. yüzyıl), köşe çeşmesi (Üsküdar Mehmet Ağa [el-Hâc] Çeşmesi, 1586), Meydan Çeşmesi (Üsküdar III. Ahmet Meydan Çeşmesi,

* Abdullah Gül Üniversitesi

2- Gazanferâğa Sebili

1728), sebillerle birlikte tasarlanan çeşmeler (Hamidiye Sebili, 1777), namazgâh çeşmeleri (Kadırga Esmâ Sultan Namazgâhlı Çeşmesi, 1779; Bostancı Sultan II. Mahmut Han Namazgâh Çeşmesi, 1831), oda çeşmeleri (Topkapı Sarayı Sultan III. Murat Odası Çeşmesi, XVI-XVII. yüzyıl), sütun çeşmeler (Koca Mustafa Paşa Camii avlusundaki Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1737) olarak gruplandırılabilir. Hazne, musluk veya ayna taşı, kitabe, bekleme sekisi gibi bölümlerden oluşurlar. Bu bölümler yüzyıllar içinde değişen mimari üslup ve anlayışlarla farklılıklar gösterir. Kimi zaman Kasımpaşa Kızılay Meydanı'ndaki çeşmede olduğu gibi, sütun biçiminde başka dönemlerde görülmeyen çeşmeler yapılırken, kimi zamanda birçok yeniliğin habercisi olarak ilk kez çeşme ve sebiller inşa edilmiştir. Örneğin, III. Ahmet Meydan Çeşmesi ve II. Mahmut Sebili köşesindeki çeşme. Bu çeşmeler Osmanlı'da ve İstanbul'da Batılılaşmanın ve Tanzimat'ın önemli simgeleri olarak kabul edilmektedir.

İstanbul'daki çeşme sayısını tam olarak vermek neredeyse imkânsız gibidir. İstanbul Büyükşehir

3- Kılıç Ali Paşa Sebili

Belediyesi 1.308 çeşmeyi sitesinde konumsal olarak işaretlerken, İstanbul Kültür Envanteri çalışmasında 542 kayıt görünmektedir. Affan Egemen'in kitabında ise İstanbul'daki 1.164 çeşme ve sebilin bilgileri ve fotoğrafları yer almaktadır. Kısaca İstanbul'da sayıları 1.000'in üzerinde çeşme mevcuttur.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından yapılmış ilk çeşmeleri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden önce, Rumelihisarı'nı yaptırırken inşa ettirdiği 1452 tarihli çeşmelerdir. En eski kitabeli Osmanlı çeşmesi ise 1495 tarihli Davut Paşa Çeşmesi'dir. Evliya Çelebi, İstanbul'un XV. yüzyıl Osmanlı hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmed'in 200 çeşme, II. Bayezid'in ise 70 çeşme yaptırdığını yazmaktadır.

Su veren, su taşıyan kişi anlamına gelen sakalar ise, su şebekelerinin evlere kadar ulaşmadığı dönemde ihtiyaç sahiplerine su taşıyan esnaf örgütü idi. Şehir sakaları, atlı sakalar ve yaya/arka sakaları olarak ikiye ayrılırdı. Sakaların hangi çeşmelerden su alabileceği, belli bir düzene bağlıydı. Her çeşmeden su alacak saka belli

4- III. Ahmet Çeşmesi (Topkapı)

olur, sayıları değişmez, ancak bir saka bu işten vazgeçerse, yeni bir saka onun yerine geçebilirdi. Çeşme vakfedenler, eğer sakaların kendi çeşmelerinden su alıp satmalarını istemiyorlarsa bunu çeşme vakfiyesinde veya kitabesinde belirtirlerdi. Sakaların devamlı su aldıkları çeşmeler ise saka çeşmesi olarak adlandırılırlardı.

Sebiller ise, birçok kişi tarafından çeşmeler ile karıştırılmakta, hem çeşme hem de sebiller aynı isimle adlandırılmaktadır. “Sebil” kelimesi birçok kaynakta farklı olarak tanımlanmaktadır. “Yol” anlamına gelen bu kelime Türkçe kaynaklarda “Allah yolunda kurulan bir hayır ve vakıf tesisi”, “işlek mahallelerde yoldan gelip geçenlerin parasız olarak soğuk ve iyi su içmeleri için yapılmış vakıf binalar”, “hayrat çeşme”, “yoldan geçene su dağıtan mekân” şeklinde tanımlanmaktadır. Kısaca sebil, genellikle su dağıtılan mekânlar olarak geçmektedir. Oysa sebillerden ve çeşmelerden ilk açıldıkları günler haftalarca bal şerbeti dağıtıldığı ve aktıldığı, sebillerden halka, suyun yanında şerbet ve meyve suyu da verildiği bilinmektedir. Sebillerin açık olduğu saatlerle ilgili de bazı

bilgiler bulunmaktadır. Örneğin bir kaynakta, sebillerin açık olduğu saatlerin değişik olduğu ve bazılarının bütün gün boyu, ramazan ayında da bütün gün ve gece; bazılarının öğlen namazı ile yatsı namazı arası gibi özel saatlerde, bazılarının ise sadece yazın açık olduğu belirtilmektedir.

Sebiller, tek bir pencere şeklinde veya üzeri kubbe ile örtülü, içinde ve dışında çeşmeleri olan anıtsal bir mekân olarak tasarlanmışlardır. Buldukları yerlere ve biçimlerine göre müstakil yapı, köşe, cephe ve pencere sebili olarak gruplandırılabilirler. Sebiller, Osmanlı'nın her gittiği coğrafyada bıraktığı izlerdendir. Kudüs, Kahire ve İstanbul sebilleri mimari ve süsleme açısından birbirleriyle yarışmaktadır. Osmanlı başkenti İstanbul'da, fetihten Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar birçok sebil inşa edilmiş, ancak bunlardan altmış yedisi günümüze ulaşabilmiştir. Yıkık durumdayken yeniden inşa edilerek, yani rekonstrüksiyonu yapılarak günümüzde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin kullanımında bulunan Yenikapı Mevlevîhanesi Sebili'yle İstanbul'da ayakta olan

5- Ayasofya Üçyüzlü Çeşme

sebil sayısını altmış sekiz olarak verebiliriz. Sebillerin bölümlerini ise; etek adı verilen mermer alçak duvar kısmı, etek üzerinde sütunlar, sütunlar arasında bronz/tunç veya mermer şebeke/parmaklık, kornişler, kitabeler ve saçak kısmı olarak adlandırmak mümkündür.

Sebillerde görevli sebilciler; sebilin ve sebil maşrapaları ile küplerinin temizliğinden sorumlu kişilerdi. Bazen sebillerin yanında sebilciler için odalar da olurdu (II. Mahmut Sebili gibi). Sebillerde bayram veya tatil günleri ile açıldıkları ilk günler şerbet veya meyve suyu dağıtıldığından daha önce söz edilmişti. Sebillerin içlerinde bulunan mermer hazneler ile mermerden ve topraktan yapılmış küplerine sakalarla getirilen sular ve şerbetler verilirdi. Dışarıda hazırlanan meyve suları ve bal şerbeti bakraçlarla sebile getirilip küplere konularak dağıtıldığı gibi sebil içinde de hazırlandığı da olurdu. Sebillerin içindeki musluklu küplere meyveler üst üste doldurulur, üzerine toz şeker serpilir, biraz da su ilave edilirdi. Sonra musluklardan şerbet/meyve suyu alınırdı.

6- Emirgan (Hümaşah Hatun) Çeşmesi

Buna “tükenmez” denirdi. Tükenmez, bitmesine yakın üzerine su ilave edilerek çoğaltılabildiği için bu adı almıştı.¹

Selsebiller ise, Osmanlı yapılarının içinde, köşk/yalı bahçelerinde bir tür çeşme olarak tanımlanabilecek, mermerden büyük bir taş üzerinde değişik kotlarda tas şeklinde düzenlenmiş küçük yalıkların bulunduğu, bu yalıkların birinden diğerine dökülen suların aşağıdaki havuz veya kurnaya toplandığı dekoratif amaçlı su yapılarıdır. Bu yapılar su sağlanmasına yönelik olmayıp sadece dekor amaçlıdır.

Çeşmeler ve sebiller her dönemde değişen plan, malzeme ve süsleme özelliklerine sahiptir. Özellikle meydan çeşmeleri ile birlikte inşa edilen Azapkapı Saliha

1 Nur Urfahoğlu, “İstanbul Sebilleri Özellikle Üsküdar Sebillerinin Sorunları ve Korunmaları”, yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 1989, s. 163’de Rahmetli Prof. Behçet Ünsal ile 27.1.1989 tarihinde yapılan görüşmede Behçet Ünsal’ın çocukluğunda Laleli Sebili’nden bal şerbeti içtiğinden bahsediliyor.

7- Hamidiye Sebili

Sultan Sebilli Meydan Çeşmesi, III. Ahmet Sebilli Meydan Çeşmesi gibi örnekler Osmanlı klasik dönem mimarlığının Batılı mimari beğenilerin etkisiyle değişiminin ilk somut göstergeleri olarak; gerek yoğun bezeme ile kaplı köşe sebilleri ile yuvarlatılmış kütleleri, gerek kıvrımlı saçakları, gerekse kent içinde önemli alanları vurgulayan, Avrupa kentlerinin Rönesans ve barok çeşmelerle süslü meydanlarını çağrıştıran meydanlar oluşturan konumları ile Osmanlı mimarlığında daha önce görülmemeyen yeni bir şehircilik ve yapı tasarımı anlayışının ilk modelleri olmuşlardır. Ayrıca üst katlarında sıbyan mektepleri ile birlikte inşa edilen ve *sebilküttab* adı ile anılan sebil yapıları da mevcuttur. İstanbul'daki iki örnek Vefa'daki Recai Mehmet Efendi Sebilküttabı (1775) ile Sultanahmet'teki Cevri Kalfa Sebilküttabı'dır.

Çeşme ve sebillerin yapıldıkları dönemlerde uygulanan mimari üsluplara uygun plan, malzeme ve süsleme özellikleri gösterdiğinden söz etmiştik. İstanbul'daki fetihten itibaren inşa edilen çeşme ve sebiller, mimari üsluplarına ve yüzyıllara göre aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Klasik dönem (XV, XVI ve XVII. yüzyıl) çeşme ve sebilleri
2. Lale Devri (yaklaşık XVIII. yüzyılın ilk çeyreği; 1703-1730) çeşme ve sebilleri
3. Barok-rokoko üslubunda çeşme ve sebiller (XVIII. yüzyıl ve yaklaşık XIX. yüzyılın ilk çeyreği; 1829)
4. Ampir üslupta çeşme ve sebiller (XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden yaklaşık sonuna kadar; 1829-1892)
5. Neoklasik ve çeşitli üsluplarda çeşme ve sebiller

8- Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi

(XIX. yüzyıl sonu ile yaklaşık XX. yüzyılın ortalarına kadar; 1892-1930)

Bunlardan klasik dönem çeşme ve sebilleri olarak adlandırabileceğimiz XV, XVI ve XVII. yüzyıl çeşme ve sebilleri, Osmanlı klasik dönem mimarlığının bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Bu dönem sebilleri genellikle dörtgen veya çokgen planlı olarak tasarlanır, pencere aralarında tunç bilezikli, mermerden ve mukarnaslı ya da baklavalı başlıklı sütunlar bulunur. XVII. yüzyılın sonuna doğru değişen üslupların etkisiyle kemer biçimlerinde bazı değişiklikler olsa da sütun araları Osmanlı'nın klasik sivri kemeriyle geçilmiştir. Etek bölümleri genellikle süslemesiz mermer olarak tasarlanmıştır. Sütun aralarında lokmalık veya dökme demir parmaklık veya tunçtan şebekeler yer almaktadır. Bu parmaklık veya şebekelerin alt kısımlarında, halka şerbet veya su vermek için kullanılan maşrapa veya tasların sığıdığı ve genellikle sivri kemerli olan maşrapalık denilen bölüm bulunmaktadır. Genellikle üstü örtülü bir mekân olarak görülen bu dönem sebilleri arasında lokmalık demir parmaklıklı, mermer söveli pencere sebillerine de rastlanmaktadır. Bu dönem İstanbul sebillerine örnek olarak; Hüsrev Kethüda Sebili/ Ekmekçizade Sebili (1565), Takyeci Sebili (1578), Kılıç Ali Paşa Sebili (1580), Mimar Sinan Sebili (1587),

Koca Sinan Paşa Sebili (1594), Gazanfer Ağa Sebili (XVI. yüzyıl sonu), I. Ahmet sebilleri/Sultanahmet Camii sebilleri (1617), Halil Paşa Sebili (1617), Bayrampaşa Sebili (1634), Valide Çinili Sebili (1640), Amcazade Hüseyin Paşa Sebili (1697) sayılabilir. Bu dönem çeşmeleri ise genellikle küfeki taşından yapılmış, Osmanlı klasik dönem mimarlığının özelliklerini taşıyan, sade görünümlü, Osmanlı'nın ünlü penci/sivri kemerine sahip çeşmelerdir. XV ve XVI. yüzyılda genellikle tek yüzlü duvar çeşmesi görünümünde iken, bazen külliye parçası olarak, köşelerde inşa edilmiş örneklerine de rastlanmaktadır. XVII. yüzyıl çeşmeleri ise yine klasik dönemin sivri kemerinin ağırlıklı olarak kullanımına rağmen, yüzyıl sonuna doğru gelişen üslupların etkisiyle bazı örneklerde, kemer biçimlerinde yuvarlak hatlar oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde de çeşmeler yine tek yüzlü ve köşe çeşmesi olarak inşa edilmişlerdir. Bu dönem çeşmelerine örnek olarak; Rumelihisarı Çeşmesi (XV. yüzyıl), Davut Paşa Çeşmesi (1485), Bostancı Çatal Çeşme (1550), Rüstem Paşa Çeşmesi (1554), Mehmet Paşa Çeşmesi (1570), Cerrah Mehmet Paşa Çeşmesi (1593), Siyavuş Paşa Çeşmesi (1602), Mısırlı Osman Ağa Çeşmesi (1621), Bâbüssaâde Ağası Çeşmesi (1622), Mustafa Ağa Çeşmesi (1681) verilebilir.

9- II. Mahmut Sebili (sağda) ve Tümbesi

Lale Devri Çeşme ve Sebilleri

1703-1730 arası yaşanan bir dönem içinde inşa edilen ve sonraki barok-rokoko döneme hazırlayıcı olan örneklerin bulunduğu bir dönemdir. İstanbul için önemli örneklerin başlangıcıdır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda her alanda yaşanan değişimlerden çeşme ve sebiller de payını almıştır. Osmanlı mimarlığında, Batılı mimari modaların denendiği ve halkın beğenisine sunulduğu model yapılar olarak düşünebileceğimiz ilk yapılar çeşme ve sebiller olmuş, bunun ilk örnekleri olarak da çeşme ile sebillerin birleştirildiği sebilli meydan çeşmeleri ortaya çıkmış ve İstanbul'un önemli noktalarını süslemeye başlamıştır. Bu dönemde sivri kemer az kullanılmış, bunun yanı sıra S ve C kıvrımlarının hâkim olduğu kemer biçimleri uygulanmaya başlanmış, S ve C kıvrımları plandan şebekelere, saçaklardan etek kısımlarına kadar hemen her bölümde görülmeye başlanmıştır. Bu dönemin ünlü örnekleri Topkapı Sarayı ile Ayasofya arasında kalan III. Ahmet Sebilli Meydan Çeşmesi (1728) ile Üsküdar Meydanı'nı süsleyen III. Ahmet Meydan Çeşmesi'dir (1728). Ayrıca yine bu döneme özgü olarak bazı çeşme cephelerinde istiridye kabuğu biçiminde süslemeli ayna taşları kullanılmıştır. Örneğin, Üsküdar Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (1721), Ortaköy Meydanı'ndaki Sadrazam İbrahim Paşa Çeşmesi (1723). Bu dönem çeşme ve sebillerinin bir başka ortak özelliği ise çok süslü olmalarıdır. Dönemin en önemli örneklerinden Ayasofya ile Topkapı Sarayı girişi arasında kalan III. Ahmet Sebilli Meydan Çeşmesi, Batılılaşmanın halka tanıtımı, anlatımı için deneme örneklerinden olması dışında, mimaride ilk kez kullanılan köşeleri yarım daire planlı dört sebille sahip bir meydan çeşmesidir. Sebiller ile dört cephede de bulunan çeşmelerin üzerine talik hatla yazılmış on dört kıtalık Kayseri ve Halep Kadısı şair Seyyit Hüseyin Vehbi b. Ahmed'e ait kasidenin, Ayasofya'ya bakan yüzünde yer alan mısra: "Aç besmeleyle iç suyu/Han Ahmed'e eyle dua." diye biten son beytini III. Ahmed'in söylediği rivayet edilmektedir ve kasidenin sonunda, sultanın imzası bulunmaktadır. Ayrıca ebcet hesabına göre, bu kitabe 1141 (1728) tarihini, yani eserin yapıldığı yılı göstermektedir. Kitabenin kendisi olduğu gibi, el yazması da Sultan III. Ahmed'e aittir.²

Barok-Rokoko Üslubunda Çeşme ve Sebiller

Lale Devri ile başlayan değişimin devamında, Avrupa'daki süsleme öğelerinin Osmanlı mimarlığına girdiği ve

10- Cevri Kalfa Çeşmesi

bazı kaynaklarda Batılılaşma dönemi olarak da anılan bir dönemde Batılılaşma etkisinde üretilen eserlerdir. Sebilli veya sebilsiz meydan çeşmeleri yapılmaya devam etmiş, Lale Devri'nde başlayan S ve C kıvrımlı planlar, şebekeler ve saçaklar ile S ve C kıvrımlı süslemeler ile bazı örneklerde altın yaldızın kullanılması, bu dönem çeşme ve sebillerinin özelliklerinden olmuştur. Süslemede Batılı öğelerin yanı sıra Osmanlı'nın klasik dönemde kullandığı kemer biçimleri ile mukarnas sıralarına da rastlamak mümkündür. Bu dönemin örnekleri arasında; Bereketzade Çeşmesi (1732), Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732), Saliha Sultan Sebilli Meydan Çeşmesi (1732), I. Mahmut Han Çeşmesi/Tophane Çeşmesi (1732), Mehmet Emin Ağa Çeşme ve Sebili (1741), Sadettin Efendi Çeşme ve Sebili (1741), Ayrılık Çeşmesi (1741), I. Mahmut Han Çeşmesi (1751), I. Abdülhamit Han Sebili ve Çeşmesi (1777), Beylerbeyi Camii çeşmeleri (1778), Kadırga Esmâ Sultan Namazgâhlı Çeşmesi (1779), Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (1806), Cevri Usta Çeşmesi ve Sebili (1819) sayılabilir. Lale Devri mimarisi özelliklerinin devam ettiği

² 11.12.2013, <http://www.iamistanbul.tv/mekan/iii-ahmet-cesmesi-sultanahmet-cesmesi>

11- Yıldız Sarayı'nın bahçesindeki III. Selim Çeşmesi

ayrıca barok-rokoko özellikler de gösteren Azapkapı'da bulunan Saliha Sultan Çeşmesi, süslü cepheleri dışında ilginç öyküsüyle de dikkat çekmektedir. Rivayete göre II. Mustafa'nın annesi Gülnuş Valide Sultan, Azapkapı civarından arabasıyla geçerken, küçük bir meydan çeşmesinin başında, testisi kırılıp kulpu elinde kalmış bir kız çocuğunu ağlarken görüyor. Çocuğu çağırıp kendisine para vermek istiyor ancak çocuk parayı reddederek, yaşından beklenmeyecek bir cevap veriyor: "Testiyi kırdım. Parası için değil eve su götürmeyi beceremediğim için ağlıyorum." Bu sözler Valide Sultan'ın çok hoşuna gidiyor, ailesine haber veriliyor ve kız saraya alınıyor. Saraya alınan bu kız büyüyor ve II. Mustafa (1695-1703)'nın eşi Saliha Sultan oluyor. Saliha Sultan, I. Mahmud'a hamile kaldığında; başında testiyi kırdığı çeşmeyi anımsayıp o küçük çeşmenin yerine daha büyük, daha muhteşem bir çeşme yapılmasını istiyor ve isteğini 1730 tarihinde tahta çıkan oğlu I. Mahmud (1730-1754) gerçekleştiriyor.³

³ 11.12.2013, <http://walkingistanbul.com/EserDetay.aspx?mk=3798>; <http://www.onyirmi5.com/haber/yasam/dunya-hali/99130/sultan-cesmesinin-iliginc-hikayesi.html>

12- Tophane/Kılıç Ali Paşa Çeşmesi

Ampir Üslupta Çeşme ve Sebiller

Fransa'da ortaya çıkan "empire style"da görülen bazı süsleme öğelerinin Osmanlı mimarlığına girmesi ve uygulamanın sadece süslemede kaldığı örneklerdir. Daha önceki dönemlerde kullanılan plan biçimleri bu dönemde de devam etmektedir. Kemer biçimlenmesinde hem klasik dönemin kemer örneklerini hem de barok-rokoko dönem örneklerini görmek mümkündür. Süslemede görülen farklar ise sebiller ve çeşme cephelerinde kullanılan askı

çelenkler/girlandlarla perde ve bir kenara toplanmış kumaş motifleridir. Bu dönem çeşme ve sebillerine örnek olarak; II. Mahmut Türbe ve Sebili (1840), Çinili Hamam Sebili (1846), Rıfat Paşa Sebili (1854), Arif Hikmet Bey Sebili (1858), Ziya Bey Sebili (1866), Ali Paşa Sebili (1869), Muradiye Sebili (1890), Bala Tekkesi sebilleri ve Çeşmesi (1891), II. Mahmut Han Çeşmesi (1831), Ali Bey Çeşmesi (1836), Kavacık Çeşmesi (1837), Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi (1839), II. Mahmut Çeşmesi (1840), Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi-Yıldız ve Topkapı (1843), Baba Oğul

Çeşmesi (1844), Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi-Gureba (1845), Bâbüâlî çeşmeleri (1848), Hırka-i Şerif Camii Çeşmesi (XIX. yüzyıl), Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi (1871) gösterilebilir.

Neoklasik ve Çeşitli Üsluplarda Çeşme ve Sebillerin Dönem Örnekleri

Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen "art nouveau", başka bir deyişle tarz-ı cedid ve eklektik örneklerle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya konan klasik Osmanlı

13- Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi

ögelerini taşıyan örneklerdir. Bu dönemde sebil örneği pek sık görülmezken, özellikle “art nouveau” çeşme örnekleri ön plana çıkmaktadır. Çeşmelerde cephelerde daralma ve uzamalar belirgin biçimde artarken, kenarları sütunlarla sınırlandırılan örnekler ve “art nouveau” süslemeli örnekler uygulanmıştır. Dönemin en önemli örnekleri arasında saray mimarı olan Raimondo d’Aranco’nun tasarladığı ve Osmanlı’da “art nouveau” etkisini gösteren örnekler olan, Laleli Çeşme (1904) ve Şeyh Zafir Külliyesi Çeşmesi (1904) vardır. Ayrıca Maçka’daki II. Abdülhamit Han Çeşmesi (1901), Hamidiye Çeşmesi (1906), Hamidiye Çeşmesi-Yahya Efendi Dergâhı (1906), Ayasofya Üç Yüzlü Çeşme (1911), Erenköy İstasyon Çeşmesi (1921) sayılabilir. Alman İmparatoru II. Wilhelm’in İstanbul’da Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’i ziyareti nedeniyle hediye olarak yaptırdığı Alman Çeşmesi de yapılış tarihi (1898) itibarıyla bu dönem yapıları arasına girmesine rağmen üslup olarak Osmanlı çeşmelerinden çok farklıdır. Kubbe içi, II. Abdülhamid’in tuğrası ile II. Wilhelm’in simgesinin yer aldığı altın mozaiklerle süslenmiştir. Ayrıca XX. yüzyılın ortalarında yapılmış olan Anadolu yakasındaki Sahrayıcedit Çeşmesi

de Osmanlı çeşme geleneğinin devamı olması açısından ilginç bir örnektir.

Çeşme ve sebiller, her zaman halkı birleştirici rol oynamış, aynı zamanda Osmanlı’da devlet kademesindeki hemen hemen herkesin- özellikle hanım sultanlar ve valide sultanların- hayır için en çok yaptırdığı yapı tipi olmuştur. Bazı olayların halka benimsetilmesinde ve moda hâline gelmesinde de çeşme ve sebiller önemli yapılar olarak kullanılmışlardır. Örneğin, XIX. yüzyılda üstündeki yuvarlak mermer küreye dünyanın kıtaları, meridyen ile paralel çizgileri ve ekvator çizgileri ile işlendiği II. Mahmut Sebil ve Türbesi köşesindeki çeşme; Osmanlı’da Fransa’nın, Osmanlı Batılılaşmasındaki yoğun rolünün ve Fransız kültürüne olan ilginin ne kadar ayrıntıya inebildiğini göstermekte ve Tanzimat anıtı olarak değerlendirilen yapılar grubu içinde anılmaktadır. Bezmiâlem Valide Sultan çeşmeleri de yenilikçi bir valide sultan olarak bilinen ve ilk sivil mektep (Cağaloğlu Anadolu Lisesi – Mekteb-i Maarif) ile ilk sivil hastaneyi (Vakıf Gureba Hastanesi) inşa ettiren, Sultan Abdülmecid’in (1839-1861) annesi olan Bezmiâlem Valide Sultan’ın yaptırdığı, Osmanlı aydınlanmasını ve Tanzimat

14- Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi, (Vişnezade, Teşvikiye)

15- Mihrişah Sultan Sebili

ideolojisini vurgulayan yapılar arasında yine küre motifleriyle dikkat çekmektedirler.

Yıllardır bakımsız duran çeşme ve sebiller, son 10-15 yıldır başta belediye ve devlet kurumları olmak üzere özel ve sivil toplum kuruluşlarından bazılarının da desteğiyle günlük hayata kazandırılmakta, restorasyonları yapılarak çeşmelerin suyu akıtılmakta; sebillere ise restorasyonlardan sonra büfe, kitap satış yeri, kafeterya gibi fonksiyonlar verilmektedir. Eminönü'nde bulunan Hatice Turhan Valide Sultan Sebili'nde olduğu gibi, yazın yapı önüne modern bir su sebili koyularak halkın su ihtiyacını karşılaması sağlanmakta; Üsküdar'daki Aziz Mahmut Hüdayî Sebili'nde ise türbe girişinde bulunan sebilin kuyusundan haftada bir gün halkın su almasına izin verilmektedir. Bu iki örnek, sebillerin özgün fonksiyonlarına tam olarak uymasa da en azından özgün fonksiyona yakın bir biçimde varlıklarını devam ettirmektedir.

Sonuç olarak, İstanbul'un çeşme ve sebillerinin; gelenek ve kültürlerin devam etmesinde önemli yapı taşlarından olduğu; bu yapıların birçok yeniliği İstanbul'a getirmekte öncü olarak kullanıldığı; şehrin

gelişmesinde ve Osmanlı'nın Batılılaşmasında önemli yeniliklerden kabul edilen mesire alanları ve sarayların düzenlenmesinde su ögesi ve su yapılarının kullanıldığı açık olarak görülmektedir. Yurdun her tarafında çok sayıda rastlanan çeşmeler, sebiller ve şadırvanlar suya, temizliğe ve hayırseverliğe verilen büyük önemi göstermektedir. Eski gravürler, çeşme ve sebilli insan manzaraları, kır kahveleri, sakaları, tulumbacıları, su dolduran kadınlarıyla toplumsal iletişimi ve sosyal birliği sağlayan çeşme ve sebillerin değerini bir kere daha vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

- Abouseif, Doris Behrens, "Sabîl", *EP*, VIII, 679-680.
Akın, Günkut, "Divanyolu Küresi", *TT*, 1989, sy. 72, s. 21-23.
Arel, Ayda, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul 1975.
Arseven, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul 1984.
Arseven, Celal Esad, "Su Mimari", *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, ts., c. 2, s. 492-514.

16- Küçüksu Çeşmesi

- Aynur, Hatice, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul 1995.
- Aytöre, Ayhan, "Türklerde Su Mimarisi", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959): Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, s. 45-69.
- Bosworth, C. E., "Sabil", *EF*, VIII, 679.
- Çetintaş, Sedat, "Türklerde Su, Çeşme ve Sebil", *Güzel Sanatlar*, 1955, sy. 5, s. 125-147.
- Egemen, Affan, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil*, İstanbul 1993.
- Eyice, Semavi, "İstanbul (Sebiller)", *İA*, V, 1214/85-1214/103.
- Eyice, Semavi, "Çeşme", *DİA*, VIII, 277-287.
- Hasol, Doğan, "Sebil", *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1979.
- Haig, T. W., "Sebil", *İA*, X, 292.
- Kumbaracılar, İzzet, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Çeşmeler", *İst. A*, III, 3852-3870.
- Önge, Yılmaz, "Türk Sebil Mimarisinin Bilinmeyen Örnekleri: Emzikli Sebiller", *Lale* 1982, c. 1, sy. 1, s. 15-21.
- Önge, Yılmaz, *Türk Mimarisindeki Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara 1997.
- Öz, Tahsin, "İstanbul Çeşmeleri ve Sebilleri", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 1947, sy. 68, s. 6-8.
- Pilehvarian, Nuran K., Nur Urfaloğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul 2000.
- Tanışik, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri*, II c., İstanbul 1943-45.

17- II. Abdülhamid'in, Nusretiye Camii'nin önüne yaptırıldığı, yol yapım çalışmalarında Maçka'ya nakledilen, çeşmesi

- Urfaloğlu, Nur, "İstanbul Sebillerinde Görülen Tahribatlar ve Bozulmalar", *DTCFD*, 1993, c. 36, sy. 1-2, s. 413-415+5 sayfa resim.
- Urfaloğlu, Nur, "Osmanlı Mimarlığında Sebiller", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. 10, s. 464-469.
- Urfaloğlu, Nur, "Sebil", *DİA*, XXXVI, 249-251.
- Urfaloğlu, Nur, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Aydınlanma Döneminin Yansımaları", *Türkler*, haz. Hasan Celal Güzel v.dğr., Ankara 2002, c. 15, s. 344-349.
- Urfaloğlu, Nur, "The Sebils in the Ottoman Architecture", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation: Culture and Arts*, haz. Kemal Çiçek, Ankara 1999, c. 4, s. 404-409.
- Urfaloğlu, Nur, "İstanbul'da Su Kültürü: İstanbul'un Su Yapıları", *2. İstanbul Uluslararası Su Forumu, İstanbul, Haliç Kongre Merkezi, 3-5 Mayıs 2011*.
- Ünsal, Behçet, "Türk Sebil Anıtları Üzerinde Stil Araştırması", *İstanbul Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi Dergisi*, 1981, sy. 7, s. 17-56.
- Ünsal, Behçet, "Stil Yönünden Klasik Sonrası, Türk Mimarlığında Sebil Anıtları", *Taç*, 1986, c. 1, sy. 3, s. 16-25.
- Ünsal, Behçet, "Türk Mimarlığında Klasik Sebil Anıtları", *Taç*, 1987, c. 2, sy. 6, s. 9-22.